

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ БОЛГАРСЬКИХ КОЛОНІСТІВ ПІВДНЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ХVІІІ–ХХ СТОЛІТТЯХ

У кінці ХVІІІ — перші три десятиріччя ХІХ ст. після російсько-турецьких війн болгари масами переселялись на південь Росії, шукаючи порятунку від турецьких репресій щодо християнського населення [1]. Болгари заснували ряд поселень у Новоросії і Південній Бессарабії, із центром у Болграді. Колоністи, серед яких переважали землероби, рибалки, торговці, винороби, отримали від царського уряду колоністські права, статус і пов'язані з цим пільги (аналогічні пільгам західноєвропейських колоністів).

Соціально-економічний, правовий і адміністративний стан іноземних колоністів півдня Росії був офіційно підкріплений указом Сенату від 29 грудня 1819 р. В указі наголошувалося, що болгари й інші задунайські переселенці одержують права і привілеї, якими користуються іноземні колоністи, поселені в Бессарабії і Новоросії.

Перші роки існування Бессарабії (Ізмаїльський, Аккерманський, Кагульський повіти з містами Ізмаїл, Килія, Рені, Кагул) [2] після відходу її до Росії пройшли під знаком автономії. Місцеві закони були залишені в силі; на чолі області був поставлений військовий генерал-губернатор, цивільним управлінням відав цивільний губернатор. У 1818 р. був обнародований новий статут для управління краєм. Суд і управління був зобов'язаний керуватися в справах (окрім адміністративних, кримінальних і казенних) місцевими законами і звичаями, що виходили з візантійського права [3].

Остаточний устрій болгарських переселенців у Бессарабії відбувся на підставі указу від 29 грудня 1819 р. У ньому передбачалося поширити на переселенців статус колоністів. Казенна земля, на якій вони оселилися, розділялася на чотири адміністративні округи, були визначені їх межі. Для управління ними у складі Бессарабської контори іноземних поселенців був призначений особливий урядовець у званні товариша старшого члена контори [4].

Права іноземних колоністів було також зафіксовано в акті міністерства внутрішніх справ від 12 березня 1820 р. Згідно із цим урядовим документом, болгари одержували безоплатно 60 десятини казенної землі у вічне користування без права її продажу. Крім того, їм надавалося право купівлі у власність земель у місцевих поміщиків із зобов'язанням сплатити до скарбниці податі в тому розмірі, в якому сплачував за землю її колишній власник. Таким чином іноземні колоністи перетворювалися на землеробів на казенній землі [5]. Крім того, вони звільнялися на декілька років від сплати казенних податей і повинностей, а також від військово-постійної повинності, цивільної і військової служби.

В акті міністерства внутрішніх справ йшлося про те, що після закінчення пільгових років, кожна сім'я була зобов'язана протягом наступних 10 років сплачувати до скарбниці поземельну податі і відбувати земські повинності

«нарівні з тими російськими підданими, серед яких переселенці були поселені» [5].

Проте були випадки, коли деякі болгарські сім'ї не бажали перебувати в колоністському званні, в основному це були ремісники і торговці, які записувалися в міщанський стан.

У 1857 р. в Зводі законів Російської імперії було опубліковано Статут про колонії іноземців в імперії. Новий законодавчий акт було складено на основі тих, що раніше були, але з деякими змінами. Згідно зі ст. 113 іноземець при вступі до звання колоніста повинен був дати підписку про виконання «внутрішнього узаконення колонії». Колоністам і їхнім нащадкам надавалися цивільні права «не тільки після їх колоній, але і по всій Росії» (ст. 124 Статуту про колонії іноземців в імперії) [6, 20–21].

Усі цивільні права колоністів ліквідовувалися, якщо:

- 1) колоніст переходив в інше звання;
- 2) виїжджав за кордон;
- 3) учиняв злочин, що спричиняв позбавлення всіх прав.

Колоніст, що одержав звільнення, при вступі до іншого звання, користувався всіма правами і перевагами «тому званню предоставленными» [6, 22].

Усім іноземним колоністам казна виділяла земельні ділянки. Так болгарам, поселеним у Бессарабії, виділялося по 53 десятини землі на кожну родину, в Таврійській губернії — по 60. Ці землі віддавалися колоністам у вічне користування, але не в особисту власність. Згідно зі ст. 160 Статуту про колонії іноземців в імперії, колоністи не мали права ні продавати, ні орендувати, «ни совершают никаких на то крепостей, дабы оные земли никогда в посторонние руки достаться не могли».

Землі, відведені державою, успадковував завжди молодший син, і лише у разі його спроможності батько міг призначити іншого спадкоємця зі старших синів або з числа родичів. Якщо батько не встигав зробити це за життя, то, зважаючи на неповноліття законного спадкоємця, місцеве начальство на підставі ст. 171 Статуту про колонії іноземців в імперії віддавало ділянку тим із ближніх родичів, які не мали власних ділянок, або ж вдавалося до паювання у разі рівності прав декількох чоловіків.

Окрім цього в статуті було обумовлено пільги і повинності іноземних колоністів. Вони назавжди звільнялися від рекрутської повинності як натуральної, так і грошової, а також від військово-постійної. Перші пільгові 7 років вони виплачували тільки земські повинності.

Головним власником землі згідно зі ст. 159 статуту була громада.

У XIX ст. у болгарських колоністів краю існувала особлива зрівнювально-перерозподільна громадська форма землекористування за типом болгарської сусідської (сільської) громади. Так управління перебувало в приватному володінні, а сільське товариство (громада) розпоряджалося усіма пасовищами, лісом, каменоломнями, реманентом і кормовими. У кожній колонії земля перебувала в певних межах і ділилася на декілька ділянок: село, оброблювана земля і луки, земля з громадськими насадженнями і резервні землі.

Орна земля ділилася на декілька зон, залежно від якості землі і відстані від села, у середньому по 5–7 зон. Зони у свою чергу ділилися на наділи, і кожний колоніст одержував його по частці в кожному поясі. На земельний наділ мала право кожна сім'я при переселенні до Росії. Спільна орна земля нарізувалася кожному землевласнику пропорційно його частці в тимчасове користування.

Сільськогосподарське життя регулювалося ухвалою сходу всього сільського товариства. На такому сході і вирішувалися всі найважливіші питання в громаді. Для ухвалення якого-небудь рішення була потрібна згода 2/3 членів товариства, що мають право голосу, а в деяких громадах навіть проста більшість. Вирішували в основному економічні питання. Наприклад, розподіл землі, що належала товариству, на ділянки, обмеження прав окремих співвласників на користування вигоном, обернення ріллі в толоку, дозвіл пасіння на спільному вигоні і т. ін.

На сільському сході голоса всіх членів громади були рівні, незважаючи на нерівність земельних наділів. Користування громадською землею окремими співвласниками розподілялося суворо пропорційно паю кожного. Розподіл здійснювався шляхом нарізки кожному користувачу в тимчасове користування смуги. Число орних смуг окремого болгарського землевласника коливалося від 4 до 30. Рілля відводилася не в одному місці, в декількох полях смугами.

Строки користування і володіння домовласниками відведеними їм смугами були неоднаковими, в середньому 3–4 роки. У німецьких поселенців він складав 10 років. Строк у болгар залежав від того, скільки років підряд у тому чи іншому селищі засівали одне і те ж поле, оскільки домовласники володіли своїми смугами тільки до обернення даної ділянки під толоку. Користування спільним сінокосом здійснювалося також пропорційно шляхом відведення кожному співвласнику смуг, площа яких була прямо пропорційна його частці в спільній землі. Смуга перебувала у володінні окремого домогосподаря вельми нетривалий час — від початку сінокосу до прибирання сіна з полів.

У болгарських селищах Кишлав, Старий Крим, Кабурчак, Османчик і Коктебель були і спільні лісові ділянки, користування якими було також чітко пропорційне. Щорічно під вирубування лісу відводилися ділянки по декілька десятин, які розподілялись між співвласниками пропорційно їхнім часткам. У селищі Старий Крим існувала навіть спільна ліщина. Оскільки вона не займала суцільну ділянку, а була розкидана серед інших лісових порід, то до неї не можна було застосувати розверстування, тому жителі села виробили такий прийом. Щорічно до часу збирання горіхів співвласники залежно від урожаю, а значить і легкості збору, призначали платню за збір горіхів за рахунок спільної каси. Зібрані горіхи продавалися скупниками, а чистий прибуток ділився пропорційно їхнім часткам. Таким чином у болгарських селищах Криму метод пропорційності застосовувався не тільки при користуванні, але й у витратах прибутку по спільному майну.

Щорічно сільські суспільства іноземних колоністів повинні були надавати в Піклувальний комітет докладний кошторис доходів і витрат громади, який колоністи складали на сільському сході.

Селяни не мали права користуватися громадською землею, що перебуває в їх тимчасовому користуванні в комерційних цілях. Тому категорично заборонялося здавати поселянину свою ділянку в оренду. Це право належало тільки сільському товариству, а не окремим його членам. Усі ці норми в кожному товаристві перевірялися і встановлювалися спеціальною громадською аграрною комісією. Її членами із затвердженням Піклувального комітету призначалися господарі, що «виявили найбільшу досвідченість у сільському господарстві і відрізнялися успіхами в садівництві і лісоводстві».

У середині XIX ст. в Кишлавській і Старокримській болгарських колоніях Криму було створено громадські хлібні магазини, які, за словами сучасників, були «вірним знарядям проти голоду, неврожаю і частими супутниками сільського побуту».

На громадські кошти в центрі села будували невеликий будинок із паленої цегли, покритий залізом або черепицею. Усередині приміщення обробляли деревом. У середньому такий запасний хлібний магазин уміщав від 80 до 180 четвертей зернового хліба. Одним із найбільших на півострові «запасників» був магазин у колонії Кишлав. У 1847 р. в ньому зберігалось близько 300 четвертей хліба.

Кожний домогосподар після збору врожаю приносив до запасного магазину певну кількість муки або зерна.

Серед болгарських селян Криму, так само, як і серед росіян, у кінці XIX ст., зустрічалися безземельні. Це були колоністи, що не мали ні надільної, ні купчої землі, яку багаті селяни купували в приватних володіннях. Особливо багато безземельних було серед тих болгар, які в 70–80-х роках XIX ст. вирішили розпродати відведену їм землю і піти на батьківщину, де вони не знайшли місця, і багато з цих переселенців, що повернулися назад до Росії, тепер служили батраками в болгарських колоніях.

Було розшарування серед болгар-селян, але воно спостерігалось лише з кінця 60-х років XIX ст. і не було значним у порівнянні з російськими й українськими селянами. Процес розшарування в болгарських поселеннях мав дві причини. По-перше, у 70–80-х роках XIX ст. з Болгарії і з півдня Бессарабії до Таврійської губернії стали повертатися болгары, які колись покинули її. Але вони втратили свою землю як на батьківщині, так і тут. І тому вимушені найматися на роботу як батраки до своїх колишніх сусідів.

По-друге, велике значення для болгарських селян мала кількість чоловіків у сім'ї. Чим більше була сім'я, тим більше вона одержувала землі. І чим більше в сім'ї чоловічих рук, тим більше вони оброблять землі. Таким чином великі патріархальні родини були найспроможнішими серед болгарських сімей півострова.

У цілому в болгарських селах Таврійської губернії склався такий же громадський порядок володіння землею і майном, який був у російських селах.

Реформа іноземних колоністів ішла у загальному руслі реформ 60–70-х років XIX ст. Спеціальна комісія виробила три проекти: 1) Місцеве положення про громадське управління іноземних колоністів; 2) Правила про перетворення

громадського управління й передачі у відомство загальних установ, підпорядкованих Міністерству державного майна іноземних поселенців (колоністів); 3) Місцеве положення про поземельний устрій іноземних поселенців (колоністів).

Після розгляду нового закону в Державній раді, він 4 (16) червня 1871 р. був затверджений імператором. Цей документ дістав назву Правила про устрій поселенців-власників (колишніх колоністів), встановлених на казенних землях. Він складався з 28 статей, які поділялися на два розділи: перший регулював суспільний устрій та управління поселенців-власників (ст. ст. 1–15), а другий — їх подальший поземельний устрій (ст. ст. 16–28).

За цими правилами фактично був скасований стан іноземних колоністів, які відтоді отримали назву поселенців-власників і перейшли у підпорядкування загальним у селянських справах установам (ст. 1). Вони повинні були нести всі належні грошові і натуральні повинності (ст. 5а), на них поширювалася дія загальних законів, що були видані стосовно селян (ст. 5г, 5д). Серед них були: Загальне положення про селян 19 лютого 1861 р., затверджене 17 грудня 1866 р., положення Головного комітету про устрій сільського стану та інші. Статут про колонії був скасований, і лише деякі його статті, які не суперечили новому законодавству, зберегли чинність.

Але, з іншого боку, за поселенцями-власниками тимчасово зберігалися деякі пільги (ст. 2). Так до проведення майбутньої військової реформи за ними залишалося звільнення від рекрутського набору, а на 10 років — від військово-постійної повинності (ст. 5а). Крім того впродовж 10 років за ними зберігалося право переходити в інші стани, залишаючись у попередньому, а також можливість залишити російське підданство й виїхати за кордон без внесення до скарбниці частини набутого ними капіталу (ст. 9б).

З 1882 р. болгар Новоросійського краю нарівні з росіянами, українцями і іншими відбували рекрутську повинність. У 1890 р. чисто болгарські волості були розформовані і колонії ввійшли до складу російських волостей.

Із закінченням строку пільг, що надавалися болгарським поселенцям, на них повністю стали поширюватися законодавство і порядки, що існували в Росії.

Переселення болгар до Російської імперії проходило під гаслом захисту православної віри від ісламу. Проте російська світська і церковна влади провели уніфікацію і інкорпорацію переселенських православних церковних громад. Зокрема, їм забороняли будівництво храмів без дозволу, не дозволяли створення власних церковних епархій. Проте, з іншого боку, власті заохочували будівництво храмів у болгарських поселеннях, а деякі найбільші храми, наприклад храм Вознесіння Господнього в с. Кишлав Феодосійського повіту, було побудовано на урядові асигнування.

Політика царського уряду в національному питанні відрізнялась диференційованим підходом до різних народів (обмеження у виборі місць проживання, вибір професій, участі у громадсько-політичному житті, заборона користуватися рідною мовою, розвивати національне мистецтво, жити за національними традиціями). Особливо ці обмеження торкнулись єврейської меншини та

поляків. Болгари загалом користувалися загальноросійським законодавством і теоретично могли брати участь у політичному житті країни. Але практично участь ця була дуже незначною.

Література

1. Наулко В. І. Географічне розміщення пародів в УРСР. — С. 20.
2. ПСЗ. — Т. 31, № 30411.
3. Шишмарев В. Ф. Романские поселения на Юге России / АП СССР. — С. 81.
4. История Молдавии: Док. и материалы. Т. 2. — С. 542–547.
5. Мещеряк И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии. — С. 32.
6. Устав о колониях ипострапцев в Империи // Свод законов Российской Империи. — С.Пб., 1857. — Т. 12, ч. 2, тетр. 4. — С. 20–22.

УДК 340.15(37):(410+430)

І. Г. Бабич

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У ЗАКОНОДАВСТВІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

У світлі загальної інтеграції країн Європи, намаганні України вступити до Європейського Союзу в цивільному праві намітилися певні тенденції до універсалізації норм законодавства.

Правова система Європейського Союзу стала джерелом права країн-членів ЄС [1]. У свою чергу спільним для всіх правових сімей країн Європи є сприйняття духу, ідей, головних засад та окремих положень римського права.

Принципи права знаходимо в усіх правових системах, але найбільшої своєї розробки вони набули в римському праві.

Римські юристи зробили значний внесок у розроблення основоположних понять, засад, принципів під впливом теорії природного права.

В історії європейської цивілізації розрізняють три елементи, які на неї вплинули — римський, християнський і германський. Ці ж фактори формували і право. Що стосується сфери приватного права, то християнство здійснило вплив переважно на сімейне право, германське — на земельне та спадкове, а римське — на зобов'язальне [2].

Римське зобов'язальне право є найбільш значним та досконалим правовим спадком — «точне розроблення всіх існуючих відносин між спільними власниками товарів: купівлі і продажу послуг, позики, угод та інших зобов'язань» [3]. Через ці риси римське зобов'язальне право було включене у французький Цивільний кодекс та в інші законодавства континентального типу.

Новий час породив нове поняття — автономію особи, тобто джерело природного права бачили не в універсальному законі природи, а в природі людини.